हृद्दिं निहन्ति कफमारुतपित्तजाताम् ॥"
इति रत्नादिचूर्णम् ॥ ८ ॥
"अम्लत्यक्तलं शुष्कं दग्धं निर्वासितं जले ।
तज्जलं पानमात्रेण हृद्दिं जयति दुर्जयाम् ॥९॥
पथ्यात्रिकटुधान्याकजीरकाणां रजो लिहन् ।
मधुना नाशयेच्छ्लेष्मरुचिच्छर्दिमरुचिच्छर्दिजाम् ॥१०॥
बिल्वत्वचो गुडूच्या वा क्वाथः क्षौद्रेण संयुतः ।
हृद्दिं त्रिदोषजां हन्ति पर्पटः पित्तजां तथा ॥११॥
आम्रास्थिबिल्वनिर्यूहः पीतः समधुशर्करः ।
निहन्यात् हृद्गतीसारं वैश्वानर इवाहुतिम् ॥"
इति निर्यूहक्वाथः ॥१२॥
"जम्बाम्रपल्लवशृतं लाजरजःसंयुतं शीतम् ।
शमयति मधुना युक्तं वमिमतिसारं छर्दिमुख्याम् ॥१३॥
बीभत्सां हृद्यतमैरिष्टैर्हृद्यां फलैः ।
लङ्घनैरामजां हृद्दिं जयेत् सालेरसाम्राजाम् ॥१४॥
क्षमिहृद्रोगवह्न्यात् वमिं क्षमिसमुद्भवाम् ।
तत्र तत्र यथादोषं क्रियां कुर्यात् चिकित्सकः ॥"१५॥
इति हृद्रोगाधिकारः । इति भावप्रकाशः ॥

वमिः, पुं, (वमति उद्गिरति धूमादिकमिति । टु वम उद्गिरणे + "इक् स्त्र्यादिभ्यः ।" इतीक् ।) अग्निः । इति मेदिनी । मे, २६ ॥ धूमः । इति शब्दरत्नावली ॥

वमितः, त्रि, (वम् + क्तः ।) वान्तः । (यथा,—
"वमितं लङ्घयेत् प्राज्ञो लङ्घितं नतु वामयेत् ।
वमने श्लेष्मबाहुल्यात् हन्यात्लङ्घनकर्षितम् ॥"
इत्युद्भटः ॥")
वमनकृतवस्तु । इति शब्दचन्द्रिकाकरणम् ॥

वम्रः, पुं, वंशः । इति शब्दरत्नावली ॥

वम्रीकूटः, पुं, वल्मीकः । इति हेमचन्द्रः ॥

वय, ङ गत्याम् । इति कविकल्पद्रुमः ॥ (भ्वा०-आत्म०-सक०-सेट् ।) ङ, वयते । इति दुर्गादासः ॥

वयं, त्रि, अस्मदादिः । आमरा इति भाषा । अस्मच्छब्दस्य वयादेशे जसि रूपोऽयम् । इति व्याकरणम् ॥ (यथा,—
"एको भवामि स भवेऽहमादौ
दारैरधोभौ स भवाव आवाम् ।
वयं भवामो बहवः स पुत्रै-
स्तस्मायथाद्यापि विभो प्रसीद ॥"
इति मुग्धबोधव्याकरणम् ॥)

वयः, [स्] क्ली, (वयते वेति अजतीति वा । वय ङ गतौ वीगतौ अजगतौ वा + असुन् । अजतेर्वीभावः ।) पक्षी । (यथा, विष्णुपुराणे । १ । ५ । ४६ ।
"ततः सच्छन्दतोऽन्यानि वयांसि वयसोऽसृजत् ॥")
वाक्यादिः । इत्यमरः । १ । ३ । २२८ ॥ (यथा, महाभारते । ३ । ६८ । २३ ।
"तुल्यशीलवयोयुक्तां तुल्याभिजनसंयुताम् ।
नैवधोऽर्हति वैदर्भीं तस्येयमसितेक्षणा ॥"
अन्नम् । इति निघण्टुः । २ । ७ ॥ यथा, ऋग्वेदे । २ । २० । १ ।
"वयं ते वय इन्द्र विद्धि युष्मः प्रभरामहे वाजयुर्नरम् ॥")
यौवनम् । इति मेदिनी । से, ३५ ॥ * ॥ वयोविशेषे कर्त्तव्यानि यथा,—
"शैशवेऽभ्यस्तविद्यानां यौवने विषयैषिणाम् ।
वार्द्धके मुनिवृत्तीनां योगेनान्ते तनुत्यजाम् ॥"
इति रघुवंशे १ सर्गः ॥*॥
अपि च ।
"प्रथमेनार्जिता विद्या द्वितीये नार्जितं धनम् ।
तृतीये नार्जितं पुण्यं चतुर्थे किं करिष्यति ॥"
इति चाणक्यशतकम् ॥
वयोविशेषाणां नियमा यथा,—
"कौमारं पञ्चमाब्दान्तं पौगण्डं दशमावधि ।
कैशोरमापञ्चदशात् यौवनञ्च ततः परम् ॥"
इति प्रायश्चित्ततत्त्वधृतवचनम् ॥*॥
अपि च ।
"आषोडशाद्भवेद्बालस्तरुणस्तत उच्यते ।
वृद्धः स्यात् सप्ततेरूर्द्ध्वं वर्षीयान् भवतः परम् ॥"
इति भरतधृता स्मृतिः ॥*॥
अन्यच्च ।
"बाल्यं तद्विषयो रूपं चक्षुष्कं श्रोत्ररेतसी ।
दशकेन निवर्त्तन्ते मनः सर्व्वेन्द्रियाणि च ॥"
इति महाभारतम् ॥*॥
("कालप्रमाणविशेषापेक्षिणी हि शरीरावस्था वयोऽभिधीयते । तद्वयो यथा स्थूलभेदेन त्रिविधम् । बाल्यं मध्यं जीर्णमिति । तत्र बाल्यमपरिपक्वधातुगुणमजातव्यञ्जनं सुकुमाराङ्गेश्वसहमसम्पूर्णवर्णं श्लेष्मधातुप्रायं आषोडशवर्षम् । विवर्द्धमानधातुगुणं पुनः प्रायेणानवस्थितसत्त्वमात्रिंशद्वर्षमुपदिष्टम् । मध्यं पुनः समर्थागतबलवीर्य्यपौरुषपराक्रमसहसरस्वचनविज्ञानं सर्व्वधातुगुणं पित्तधातुप्रायमाषष्टिवर्षमुद्दिष्टम् । अतःपरं परिहीयमानधात्विन्द्रियबलपौरुषपराक्रमसहसरस्वचनविज्ञानं भग्यमानधातुगुणं वातधातुप्रायं क्रमेण प्रजीर्णमुच्यते आवर्षशतम् ।" इति चरके विमानस्थाने ८ अध्याये ।
"वयस्तु त्रिविधं बालं मध्यं वृद्धमिति । तत्रोनषोडशवर्षा बालास्तेऽपि त्रिविधाः क्षीरपाः क्षीरान्नादा अन्नादा इति । तेषु संवत्सरपराः क्षीरपा द्विसंवत्सरपराः क्षीरान्नादाः परतोऽन्नादा इति ॥ षोडशसप्तक्षीरान्तरे मध्यं वयस्तस्य विकल्पो वृद्धिर्यौवनं सम्पूर्णता हानिरिति । तत्रात्रिंशतेर्द्वाविंशतो यौवनमाचत्वारिंशतः सर्व्वधात्विन्द्रियबलवीर्य्यसम्पूर्णता । अत ऊर्द्ध्वं क्षीयमाणधात्विन्द्रियबलवीर्य्यत्वाद्दमहसरस्वहनिवलीपलितखालित्यचुटं कासश्वासप्रभृतिभिरुपद्रवैरभिभूयमानं सर्व्वक्रियासु समर्थं जीर्णागारमिवाभिवृष्टमवसीदन्तं वृद्धमाचक्षते ॥ तत्रोत्तरोत्तरासु वयोऽवस्थासूत्तरोत्तरा भेषजमात्राविशेषा भवन्त्यातुरे च परिहार्ये सत्त्वाद्यापेक्षया प्रतिकुर्व्वीत । भवन्ति चात्र ।
बाले विवर्द्धते श्लेष्मा मध्यमे पित्तमेव तु ।
भूयिष्ठं वर्द्धते वायुर्वृद्धे तद्वीक्ष्य योजयेत् ॥
अभिचारविरेकेषु बालवृद्धौ विवर्ज्जयेत् ।
तत्साध्येषु विकारेषु वृद्धौ कुर्य्यात् क्रियां शनैः ॥"
इति सुश्रुते सूत्रस्थाने ३५ अध्यायः ॥

वयःस्थः, त्रि, (वयसि यौवने तिष्ठतीति । वयस् + स्था + कः ।) युवा । इति हेमचन्द्रः । ३ । ३ ॥ (यथा, महाभारते । १ । ४२ । ४ ।
"पिता पुत्रो वयःस्थोऽपि सततं वाच्य एव तु ॥")

वयस्यः, त्रि, युवा । इत्यमरः । २ । ६ । ४२ ॥ वयसि यौवने तिष्ठति इति वयस्यः ङः निपाताद्विसर्गस्य वा लुक् वयःस्थश्च ॥ वयःपचिषि बाल्यादौ वयो यौवनमात्रके । इति विश्वः । इति भरतः ॥

वय(यः)स्था, स्त्री, (वयो यौवनं तिष्ठत्यनयेति । वयस् + स्था + घञर्थे कः । निपातनात् वा विसर्गस्य लोपः ।) आमलकी । हरीतकी । सोमवल्लरी । इत्यमरः । २ । ४ । १३० ॥ गुडूची । सप्तला । काकोली । आली । इति मेदिनी । ये, ३२ ॥ शाल्मलिः । इति हेमचन्द्रः ॥ क्षीरकाकोली । इति भावप्रकाशः ॥ अन्यान्यपर्णी । (यथा, सुश्रुते उत्तरतन्त्रे । ३२ ।
"वचा वयस्था गोलोमी हरितालं मनःशिला ।
कुष्ठं सर्व्वरसश्चैव तैलार्थे वर्ग इष्यते ॥")
मल्लाची । युवती । इति राजनिर्घण्टः ॥

वयस्यः, पुं, (वयसा तुल्यः । वयस् + "नौवयोधर्म्मेति ।" ४ । ४ । ८१ । इति यत् ।) समानवयस्कः । तत्पर्य्यायः । स्निग्धः २ सवर्यः ३ । इत्यमरः । २ । ८ । १२ ॥ (यथा, आर्य्यासप्तशत्याम् । ४०३ ।
"वधूयोषिति वाचाटवशिरसि वयस्येन दयित उपदिष्टे ।
तत्कालकलितलज्जा पिशुनयति वधूं सौभाग्यम् ॥")

वयस्या, स्त्री, (वयस्य + टाप्) सखी । इत्यमरः । २ । ६ । १२ । (यथा, कथासरित्सागरे । ९० । १४५ ।
"अद्यैव सा च दृष्टा त्वां जायते मदनातुरा ।
तां भजस्व वयस्यां मे ततः क्षेममवाप्स्यसि ॥"
इत्यत्र । यथा, शतपथब्राह्मणे । १० । ४ । ३ । १५ ।
"एकया न विंशतिर्मवस्याश्चा एकचत्वारिंशद्द्वितीया चितिः ।" तथाच, वाजसनेयसंहिताभाष्ये । १४ । ९ ।
"वयस्यासंज्ञका इष्टका उपदधाम्येकोविंशतिमन्त्रैरित्यर्थः ॥")

वयुनं, क्ली, (वीयते गम्यते प्राप्यते विषया अनेनेति । अत्र गतौ + "अचियमिशीङ्भ्यश्च ।"